

T.C. ANKARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÖNETİM BİLİMİ

**ANAYASA’NIN ÖNGÖRDÜĞÜ YÖNETİM DİZGESİ AÇISINDAN
İKTİSADİ KALKINMA AJANSI**

YÜKSEK LİSANS PROJESİ

Hazırlayan Engin Balım

Proje Danışmanı

Prof. Dr. Cevat Geray

Ankara-2007

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZSİZ YÜKSEK LİSANS DÖNEM PROJESİ
DEĞERLENDİRME BELGESİ

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Bilimi
Anabilim Dalı tezsiz yüksek lisans öğrencisi
Engin Salim in "Anayasa'nın Öğretildiği Yönetim
Dr. Öğr. Acısından İktisadi Kalkınma Ajansı
....." başlıklı dönem projesini yürütmekte olduğu danışmanı Prof. Dr. Cevat Geray
tarafından 18.05.2007 günü yapılan değerlendirme sonucunda,

Dönem Projesinin;

a) başarılı,

b) başarısız,

olduğuna karar verildi.

Dönem Projesini Yürüten Danışmanın:

Adı Soyadı: Prof. Dr. Cevat Geray

Tarih: 18.05.2007

İmzası:

C. Geray

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE AB İLİŞKİLERİNİN DÜNÜ BUGÜNÜ

1)Ankara Antlaşması.....	1
2)Katma Protokolün Yürürlüğe Girmesi.....	1
3)Tam Üyelik Başvurusu ve Gümrük Birliği.....	4
4)Gerçekleşen Zirveler.....	4

İKİNCİ BÖLÜM

Türk ULUS DEVLETİ ve AB ARASINDAKİ İKTİDAR MÜCADELESİ

1)Avrupa Birliği ve Türk Ulus Devleti.....	6
2)Ulus Devlet mi AB mi?.....	7
3)AB ve Anayasa Değişiklikleri.....	9
4)Olası Bir Üyelik Durumunda Anayasamızda Yapılması Gereken Bazı Değişiklikler.....	11

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMA NEDİR?

1)Bölgesel Kalkınma Politikası.....	15
2)Bölgesel Kalkınma Politikasının Amaçları.....	15
3)Bölgesel Kalkınma Politikasının Araçları.....	17
4)Bölgesel Kalkınmaya İlişkin Hukuki Yapımız.....	18
5)Türkiye’de Uygulanan Bazı Bölgesel Kalkınma Politikaları.....	20
6)Türkiye’deki BKA Örnekleri.....	23

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GENEL BİR DEĞERLENDİRME

1)Kalkınma Ajansları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği.....	24
2)AB’nin 50.Yıl Kutlamalarına Davet Edilmeyen Aday.....	25
3)Sonuç.....	27
KAYNAKÇA.....	30

Türkiye AB ilişkilerinin dünü bugünü

Ankara Antlaşması

AB-Türkiye ilişkilerinin tarihi yıllar öncesine gider. 40-50 yıl insan hayatında önemli bir zamanı ifade etse de devlet yaşamında kısa bir zamana denk düşer. Türkiye ilk kez 31 Temmuz 1959 tarihinde o zamanki adıyla AET'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur.¹ Türkiye'nin başvurusunu değerlendiren AET, Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve sosyal alt yapısının üyelik gereklerinin yerine getirmek için yeterli olmadığını belirterek, aradan geçecek süre için bir ortaklık antlaşmasının imzalanmasını önermiştir.²

Böylelikle Türkiye ile AET arasında ortaklık yaratan antlaşma olan Ankara Antlaşması 12 Eylül 1965 tarihinde imzalanmıştır. İşte o tarihten bugüne kadar Avrupa'nın Türkiye'den istekleri hiç bitmemiştir, bitecek gibi de görülmemektedir. Antlaşmanın birinci maddesinde antlaşmanın amacı; "Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının çalıştırılma seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir" şeklinde özetlenmiştir.³

Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için, Antlaşmanın 3. maddesinde, hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve nihai dönem olarak toplam 3 devre öngörülmüştür.⁴

5 yıl olarak öngörülen hazırlık dönemi fiilen 9 yıl sürmüştür. geçiş dönemi ise 1973 yılında imzalanan Katma Protokol ile başlamıştır. 1996 yılında Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliğinin imzalanması ile bu dönem sona ermiştir. İşte bundan sonra Avrupa'nın Türkiye'ye sunduğu şey tam üyeliktir.

Katma protokolün yürürlüğe girmesi

Hazırlık döneminin ardından geçiş dönemini başlatacak olan Katma Protokol'ün TBMM'de onaylanması sırasında Adalet Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi üyeleri, olumlu oy kullanırlarken, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Parti üyeleri, Türkiye'nin

¹Tekeli, İ., – İlkin, S., **Türkiye ve Avrupa Topluluğu 1; Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı**, Ümit Yayıncılık, Ankara 1993, s. 127.

² Aktan, C., **Türkiye AB ilişkileri** <http://www.canaktan.org/ab/turkiyeiliskileri.htm>.(02.08.2005)

³ Ankara Antlaşması bkz <http://www.euturkey.org.tr/abportal> (04.10.2005)

⁴ Tekeli, İ. – İlkin, S., **Türkiye ve Avrupa Topluluğu 2; Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993, S.11

geçiş döneminin getireceği ekonomik yükleri taşıyamayacağını ileri sürerek Katma Protokol'e ret oyu vermişlerdir.⁵

1970'li yıllarla birlikte geçiş döneminin başlamasından sonra hükümetler, Türkiye'nin tarım ürünlerindeki avantajlarının azalmasından ve sanayi ürünlerindeki yükünün ise artmasından yakınmışlardır. Tüm bu yüklere ek olarak, Katma Protokol'ün 36. maddesine göre, 1976 yılları ile 1986 yılları arasında kademeli olarak gerçekleşmesi gereken serbest dolaşım bir türlü yaşama geçirilmemiştir. Bugün bile yaşama geçirilmesi Avrupa'nın Türk nüfusu altına girme korkusu nedeniyle hayal gözükmektedir. Yine bunlara ek olarak 1974 yılında yaşanan petrol krizinden sonra Avrupa'da işsizliğin artmasıyla beraber, yabancı işçi alımlarını durdurulması ve bir kesimin ülkelerine geri gönderildiği bilinmektedir. 1980 yılında Batı Almanya, Benelüks ülkeleri ve Fransa'nın Türk işçilerine vize uygulamaya başlaması ise var olan sorunlara yeni birini eklemiştir.⁶

Her nedendir bilinmez Atatürk'ten sonra gelen devlet adamlarının önemli bir çoğunluğu, Batıya karşı almadan verme yönünde bir politika izlemektedir. İlk okuldaki bir çocuğun bile yapılanın mantıksızlığını kolayca kavrayacağı bu politikayı politikacılar neden izlemekte ısrar etmektedir? Bugün Fransa, meclisinde sözde soykırımın reddini hapis cezası ile önlemeye kalkışırken, Almanya Başbakanı Türkiye'nin AB'ne girmesine karşı olduğunu açıklamaktan çekinmemektedir. Medya tarafından ise bilinçli olarak, Türkiye'nin kendi kendine kalkınamayacağı illa birilerinin desteğini alarak ve birilerini taklit ederek, bahtsız kaderini aşacağı kanaati topluma pompalanmaktadır.

1974 yılına geldiğimizde ise, petrol bunalımının etkisiyle ekonomisi kötüye giden Türkiye, ithalatını sürdürebilmek adına dış borçlanma yoluna başvurmuştur. Milli Cephe Hükümetleri tarafından kısa vadeli borçlanma yolu ile geçiştirilmeye çalışılan, ekonomik sorunlar kendisini daha şiddetli göstermeye başlamıştır. Yüksek enflasyon ve sifıra inen bir büyüme hızı, yaygınlaşan karaborsa karşısında döviz darboğazını aşmak isteyen Türkiye sürekli olarak kredi arayışına girmiştir. Türkiye'nin kendine özgü bir sistem geliştirerek kalkınma mücadelesi yerine Batı'nın güdümü ve emirleri altında gerçekleştirmeye çalışıldığı bu yolun sonu devamlı olarak borç batağına çıkmaktadır. Türkiye'nin o yıllarda geçirmiş olduğu ekonomik bunalımlar, ülke siyasetini de etkilemiştir. Hükümet ortağı MHP ve MSP, siyasi açıdan AT'ye karşı çıkmaktadırlar. AT'nin Siyonist ve masonların kurduğu bir Hristiyan birliği olduğunu savunan ve üyeliğimizin Rum, Ermeni ve Yahudilere Türkiye'ye

⁵ Çeyhan, E., **Dünden Bugüne Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı**, Boyut Yayıncılık, İstanbul 1997, ss.150-151

⁶ Çayhan, E., **a.g.e.**, s.220

gelip toprak satın alma hakkı tanıyacağını belirten MSP lideri Necmettin Erbakan ise bunun alternatifi olarak “İslam Ortak Pazarı” sunulmasını önermiştir.⁷

Bugün ise onun öğrencileri olarak adlandırılan AKP hükümeti tek başına iktidar olarak AB’nin dediği her şeyi anında ve koşulsuz olarak yerine getirmektedir. 1978 yılında iktidarda bulunan Ecevit Hükümeti ise, ortaya çıkan rahatsızlıkları gidermek ve AT ile ilişkilerde yeni bir düzenleme sağlamak amacıyla, Türkiye’nin yükümlülüklerinin 5 yıl süreyle dondurulmasını önermiştir. Kanımca Ecevit’in böyle radikal politikaları önerebilmesinin arkasında Kıbrıs harekatı sonrası “Kıbrıs Fatihi” diye anılmasının yani halk nezdinde kendisine duyulan güveni ülke menfaatine rahatça kullanması yatmaktadır.

Ekonomik alanda bu sıkıntılar yaşanırken, dış politikada yaşanan Küba füze krizi ve Johnson mektubuyla başlayıp, Kıbrıs müdahalesinin işgal olarak Avrupa kamuoyunca değerlendirilmesi de eklenince tüm bu etkenlerin iç politikaya yansımalarının Batı karşıtı yeni bir yol arayışı olduğunu söyleyebiliriz. Bugünkü konjonktürü o dönemle kıyaslayacak olursak, AKP hükümeti, ekonomik krizin süpürdüğü bir koalisyon hükümetini ardından gelmiştir. Koalisyon hükümetini vermiş olduğu ekonomik mücadelenin nimetlerinden faydalanmak ise AKP’ye kısmet olmuştur. Bu nedenle her ne kadar dış politikada ve özellikle ulusal konularda AKP, o dönemdekinden daha fazla açık vermiş ise de sıcak paranın verdiği rahatlık nedeniyle o dönem siyasetçilerine göre çok daha rahat oldukları değerlendirilmesinde bulunabilirim. AKP halka gerektiğinde havai fişekler atarak “AB’ye girdik giriyoruz” diyerek gerektiğinde ise “AB alacaksa alsın yoksa yolumuza bakıyoruz” gibi söylemlerle halkı rahatlıkla oyalaya bilmektedir. Zaten AKP’nin tüm bu politikalarına muhalefet edecek bir üniversite gençliği de 12 Eylül nedeniyle ortalarda yoktur. Günümüz televizyon programları ile Türkiye kamuoyu uyuşturmaktadır. Bunun en güzel örneği ise RTÜK’ün Kanaltürk kanalına uyguladığı baskı politikasını kısaca televole kültürü olarak tanımlayabileceğimiz yayınlara uygulamayarak çifte standart uygulamasıdır.

1770’li yılların sonuna doğru tüm bu gelişmelerin Türkiye-AT ilişkilerini olumsuz etkilemesi beklenirken, 1980 yılında Demirel başkanlığındaki Adalet Partisi azınlık hükümeti, umulmadık bir şekilde tam üyeliğe geçişi hızlandırma isteğini dile getirmiştir.⁸

Demirel, bunun nedeni olarak, Yunanistan, İspanya ve Portekiz’in tam üyelik yolunda ilerlemelerinin Türkiye’nin AT politikalarını ağırlaştıracağı endişesi, İran Devrimi ve Afganistan’ın Sovyetler tarafından işgali ile değişen dengeleri göstermişti. Ayrıca hükümetin

⁷ Bozkurt, V., **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Vipaş Yayıncılık, Bursa 2001, S.269

⁸ Tekeli, İ. – İlkin, S., **Türkiye ve Avrupa Topluluğu 3; Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa’ya Türkiye’nin Yaklaşımı**, Ümit Yayıncılık, Ankara 2000, s.22

askeri darbe riskine karşı Avrupa'nın gözüne girme çabası olduğunu da düşünebiliriz, Şayet bugünkü AKP hükümetinin yöneticilerinin yıllar önceki açıklamaları hatırlandığında, AB arzusunu herkesten çok dillerinden düşürmemeleri de dikkat çekicidir. AKP'nin AB'ni siyasi bir kalkan olarak kullandığını ileri sürmek yanlış kaçmayacaktır.

12 Eylül askeri müdahalesinin ardından ise AT ile ilişkiler etkilenmiştir. AT, ilişkileri hemen askıya almak yerine gelişmeleri takip etmeyi yeğlemiş ve hatta 4. Mali Protokol Haziran 1981'de onaylanmıştır. Ancak, Milli Güvenlik Konseyi'nin tüm siyasi partileri kapatma kararına DİSK'in 52 yöneticisi için idam kararı eklenince, topluluğun olumsuz tutumlar alması hız kazanmıştır. Avrupa Parlamentosu, 22 Ocak 1982'de Aldığı bir kararla Katma Parlamento Komisyonu'nun AP kanadının iptal edildiğini açıklamış Komisyon ve Konsey'e de Türkiye'de insan hakları ve demokratik özgürlükler sağlanana dek mali yardımın askıya alınmasını tavsiye etmiştir.⁹

Bunun sonucunda ilişkilerde zorlu bir döneme girilmiştir.

Tam üyelik başvurusu ve Gümrük Birliği

AB ile ilişkiler, 1983 yılında sivil idarenin tekrar yönetime geçmesi ve 1984 yılından itibaren İthal İkameci politikaların terk edilmeye başlanmasıyla düzeldi. Türkiye, 1987'de tam üyelik başvurusunda bulunarak ilişkileri hızlandırmıştır. Türkiye, Özal'lı yıllarına işte bu dönemde girmiştir. Kimilerine göre bu dönemde Türkiye büyük atılımlar yapmış kimilerine göre ise ileride geriye dönüşü mümkün olmayan büyük hatalara imza atılmıştır. Bu dönemde “Benim memurum işini bilir” gibi söylemlerle toplumumuzun ahlaki alanda ciddi kayıplar yaşadığını savunuyorum. Yaşan bu ahlaki kayıpların da, kalkınmamız önündeki en önemli kayıp olduğunu düşünüyorum. Avrupa Komisyonu tam üyelik müracaatımıza 1989'da verdiği yanıtta Türkiye'nin AB'ne üyelik konusundaki ehliyetini kabul etmekle birlikte, topluluğun kendi içindeki derinleşme sürecini tamamlamasına ve gelecek genişlemesine kadar beklenmesini gümrük birliği sürecinin tamamlanmasını önermiştir. Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği yürürlüğe girmiştir. Böylelikle birkaç kez kesintiye uğrayan 22 yıllık geçiş dönemi sona ererek, Ankara Antlaşmasında son aşamaya girilmiştir.

Gerçekleşen Zirveler

⁹ Tekeli, İ. – İlkin, S., **Türkiye ve Avrupa Birliği 3...**, s.58

Kopenhagen Zirvesi: 1993'te gerçekleştirilen zirvede, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan bir genişleme süreci başlatılmış ama Türkiye bunun dışında kalmıştır. Zirvede ayrıca insan hakları ve Güneydoğu sorunu önümüze serilmiş ve bu soruna askeri değil siyasi çözüm bulunulması istenmiştir.

Lüksemburg Zirvesi: 1997'de gerçekleştirilen zirve Avrupa için dönüm noktası niteliğindedir. Zirvede Türkiye'nin Avrupa Birliği konusunda ehil olduğu belirtilmektedir yine de Türkiye AB'nin genişleme sürecinin dışına bırakılmıştır.

Cardif Zirvesi: 1998'de gerçekleştirilen zirvede, Türkiye'nin üyelik için ehil olduğu yerine zımni olarak, üyelik adayı tanımlaması getirilse de bu da Türkiye için tatminkar olmamıştır.

Helsinki Zirvesi: 1999'da gerçekleştirilen zirvede, Türkiye'ye resmi olarak aday ülke sıfatı sonunda verilmiştir. Ancak ilginçtir ki diğer 13 aday ülke arasından sadece Türkiye ile tam üyelik görüşmeleri açılmamıştır.

Türkiye 2002'de kendisine verilen ev ödevlerini en iyi şekilde yerine getirmiştir. Türkiye Kopenhag kriterleri kapsamında idam, yayın, öğrenim, grev yasağı, cemaat vakıfları, dernekler, yeniden yargılanma yolu, suçu hafifletme gibi düzenlemeleri meclisten geçirmiştir.¹⁰

2002 Kopenhagen Zirvesi: Bu zirvede 10 aday ülkenin 1 Mayıs 2004 tarihi ile üye olmalarına karar verildi. Zirvenin sonuç bildirgesinin Türkiye'yi ilgilendiren bölümünde ise, Aralık 2004 tarihli zirvede, Türkiye'nin kriterleri yerine getirdiği kararı alındığı takdirde Türkiye ile görüşmelerin gecikmeden başlatılacağı belirtildi.¹¹

Brüksel Zirvesi: Zirvede komisyon Türkiye'nin ev ödevlerine düzenli olarak yaptığına kanat getirdiyse de, müzakereye başlamanın tek başına yeterli olmadığı belirtilerek, "bu sonu açık bir süreçtir, sonuç baştan garanti edilemez" ifadesi kullanıldı.¹²

2005 ve 2006 yılları da Türkiye açısından hızlı geçti. Türkiye AB'nin kendisine verdiği ev ödevlerini yapmaktan başını kaldıramaz oldu. Hükümet AB'nin gözüne girme uğraşı verirken iç siyasette özellikle Güneydoğu Anadolu'da gelecek için ciddi sıkıntıların sinyalleri algılanmaya başlandı. Kuzey Irak'ta kurulacak bir Kürt devletinin ilk filizleri Batıya

¹⁰ "Ulusal Program", <http://www.deltur.cec.eu.int/>

¹¹ Ünal, H., "17 Aralık Kararları Müzakere Et Ama Üyelik Olmaz", **Türkiye Günlüğü**, Kış 2004, Sayı, 79, S.12-13

¹² Şartlı Tarih: 3 Ekim 2005, <http://milliyet.com.tr/2004/12/17/siyaset/asiy.html>

bakmaktan ülkesinin doğusunu unutan yöneticilerin başına büyük işler açacak gibi gözüküyor. Ayrıca yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığım zirveler dikkatlice incelenecek olursa AB'nin Türkiye'yi alma şansının, yılbaşında bilet alan bir yurttaşımıza büyük ikramiye'nin çıkmasıyla yakın olduğu anlaşılacaktır.

Türk Ulus Devleti ve Avrupa Birliği arasındaki iktidar mücadelesi

Avrupa Birliği ve Türk Ulus Devleti

Toplumlar arasında belirli dönemlerde inişler ve çıkışlar yaşanır. İşte bu iniş dönemlerinde, iniş aşamasında olan toplumlarda kendilerine göre yükselişe geçmiş toplumlara karşı ilgi ve merak artar. Bu bir nevi hayranlık derecesine kadar varabilir. Kanımca bu durum kalkınma arzusundaki bir toplum önündeki en büyük engeli teşkil etmektedir. Her toplum kendi kültür ve toplumsal yapısına uygun sistemi kendi yaratarak kalkınmalıdır. Toplumlar arasındaki farklar zamanla aşılması mümkün şeyler olsa da, bu farklılıklar nedeniyle konum itibari ile güçlü olan toplumlar ile gelişmekte olan toplumlar arasında iktidar savaşı yaşanır. Tıpkı bugün AB ve Türkiye arasında olduğu gibi.

Genel anlamda iktidar, kaynakları, meşrulaşma biçimi, hedefleri, kullanım yöntemleri ne olursa olsun, bazı kişiler ya da kümelerin, başka kümeler üzerindeki etkisini anlatır.¹³

Yukarıdaki iktidar tanımını baz alacak olursam, AB ile yaşadığımız son olayların ulusalcı vatansever güçlerle, AB yandaşlarının arasındaki iktidar mücadelesi olduğunu da söyleyebilirim.

En güçlü siyasi iktidar tipi devlettir. Devlet yönettiği toplumu da içeren kapsamlı bir birimdir. Geçmişte bu toplumun bireylerine uyruk adı verilirken, 18. yüzyıldan başlayarak ulusçuluk akımının da git gide yaygınlaşması sonucunda, bunlara yurttaş denmeye başlanmıştır. Yurttaşların oluşturduğu topluma da ulus adı verilmiştir.¹⁴

İşte devletin en küçük hissedarı yurttaş olduğu zaman, yurttaşın devletine, devletin de yurttaşına karşılıklı sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar vergi verme ve karşılığında hizmet alma ile sınırlı değildir. Olağan bir tehlike karşısında devlet yurttaşını yurttaşlar da devletini savunmakla yükümlüdür. Koruma ya da savunma bugün farklı boyutlara ulaşmıştır. Şimdi bazıları şunu ileri sürebilir devleti ya da yurttaşı korumak devletin belirli organlarının

¹³ Akal, C. B., **İktidarın Üç Yüzü**, İstanbul, Dost Kitabevi Yayınları, Eylül 1998, s.49

¹⁴ Eroğul, C., **Anatüzye Giriş**, İmaj Yayınevi, Ankara Kasım 1997, s. 1-14.

görevidir. Benim savunduğum kesinlikle bu değil. Yurttaşın devletini korumasından kastettiğim fiziki değil tamamen zihinsel bir eylemdir.

Bugün devletin varlık koşulu olarak gösterilen egemenlik, devlet içindeki en üstün buyurma kudretidir.¹⁵ Rousseau'ya göre egemenliği açıklayacak olursak, egemenlik genel iradenin kullanılmasıydı ve yasa biçiminde beliren bu genel irade. Daima iyiyi ve doğruyu gösteriyordu. Egemenlik halka aitti ve kendisini oluşturan bireylerden ayrı bir varlığı yoktu.¹⁶ Eğer egemenlik gerçekten Atatürk'ün belirttiği gibi milletin ise, işte o noktada toplumun AB ile ilgili hassasiyetlerine, çekincelerine kulak asılmadan hükümetlerin alacağı kararlar ve çıkartacağı AB uyum yasaları toplumsal yapımızın altına konulan dinamitten farksız algılanacaktır.

Ulus Devlet mi AB mi?

Modern devlet siyasal parçalanmışlığın coğrafi ve siyasi merkezleşme yoluyla aşılması sonucu ortaya çıkmıştır.¹⁷ Bana göre, modern devletin en önemli özelliği onu yaşatan ve ayakta tutan kurumlarıdır. Bu kurumlardan en önemlileri ise hiç kuşku yoktur ki sivil toplum kuruluşlarıdır. İşte Türk ulus devletinin AB sürecindeki en zayıf damarı sahip olduğu sivil toplum kuruluşlarının zayıflığıdır. Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları AB'ye üye ya da aday ülkelerin STK'ları ile kıyaslandığı zaman zayıf kalmaktadır. STK'ları zayıf bir toplum, bağışıklık sistemi olmayan bir insandan farksızdır. Daha önce belirttiğim gibi ülke savunması sadece topla tüfekte yapılmamaktadır. Öyle zamanlar vardır ki bir ülkenin sahip olduğu STK'lar sahip olduğu silahlı kuvvetlerin gücünden daha büyük önem arz eder. İçinden geçtiğimiz dönem işte böyle bir dönemdir. Atatürkçü Düşünce Derneği dışında, toplumumuzun yaşadığı kaygıları paylaşan ve toplumda güven duygusu uyandıran akla gelen pek STK yoktur. ADD ise yapılan kanlı saldırılar sonrası yitirdiği önemli önderleri, ekonomik sıkıntıları ve STK'lar tarafından verdiği mücadelede yalnız bırakılması gibi nedenlerle yeterince etki sahibi değildir. STK'lar toplumu AB sürecinde yeterli ve tarafsız aydınlatamadığından toplumun kaygıları giderek artmaktadır. Mevcut STK'ların önemli bir bölümü. Türkiye'nin STK'ları değil de AB'ye üye bazı ülkelerin STK'ları gibi faaliyet göstermektedir. Tüm bunların üstüne bazı STK'ların proje karşılığı AB fonlarından mali yardım almaları da eklenince bu durum toplumun kanayan yarası olmaya devam etmektedir.

¹⁵ Özbudun, E., **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara 2002, s.60

¹⁶ Teziç, E., **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul 2001, s.95

¹⁷ Sancar M., **Devlet Aklı Kısacında Hukuk Devleti**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.16

Bugün Lozan'da belirtilen azınlık tanımı AB ile birlikte yeniden tanımlanmakta, Türkçe'nin yanında yerel dillerde eğitime olanak tanıyan düzenlemeler yapıldı ve yapılmakta. Alt kimlikler önemle bu süreçte ön plana çıkartılarak bilinçli olarak vurgulanmaktadır. Dolayısıyla yaşanan süreçte Türk Ulus Devlet yapısı temel özellikleri bakımından değiştirilmektedir.

Peki ama sürekli bahsettiğimiz ulus devlet nedir? Ulus devlet, üniter devletin dar tanımıdır. Çünkü üniter devlet, tam anlamıyla ulus devleti karşılayacak şekilde dar tanımıyla, devletin varlık koşulları bakımından tek ülke. Tek ulus ve bunlara bağlı olarak tek bir siyasal ve hukuki örgütlenmesinin bulunduğu devlet biçimi olarak tanımlanmaktadır.¹⁸

Üniter devleti diğer devletlerden ayıran en önemli özelliği meşrutiyetini ulus olgusundan ve milli egemenlik anlayışından alıyor olmasıdır. Fransa, İtalya, Portekiz, Norveç, Finlandiya ve Türkiye ulus devlet sınıfına verebileceğimiz akla ilk gelen örneklerdendir. Nitekim devletin/cumhuriyetin tekliği ve bölünmezliği ilkesine koşulsuz olarak anayasalarında (Fransız Anayasası m.2, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası m.3) yer veren ülkelerin ulus devlet olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.¹⁹

Ulus devletin temel işlevi, sosyal bütünleşmeyi sağlamaktır. Sosyal bütünleşme ve birliktelik için kültürel ve etnik farklılıkları bütünleştirecek politikalar uygulanır. Etnik çeşitlilik bakımından zengin bir coğrafyada bulunan Türk Ulus Devleti, bu etnik kimlikleri Türk üst kimliği altında, ırkçı olmayan, toprağa aidiyetin esas olduğu, anayasal vatandaşlık ilkesi çerçevesinde tanımlama amacı gütmüştür. Bu nedenle Türk Ulus Devleti, tüm alt kimlikleri reddetmiştir, homojen bir toplum yaratmayı hedef edinmiştir. Devletin ve Ulusun bölünmez bütünlüğünün yanında dil birliğine de aynı ciddiyetle eğilmiştir. Ancak birlik, azınlık haklarını gerekçe göstererek farklı dillerde yayın yapılmasını ısrarla istemiştir. Böylelikle ulusal birliğimizin bütünlüğü yara almıştır. Oysa girememe ihtimalimizin çok yüksek olduğu AB üyesi ülkelerinin yıllarca terör örgütüne verdikleri destek tarafımızca bilinmekte ve kimi zaman TSK'nın yetkili ağızları tarafından da dile getirilmektedir. İyi ama azınlıklara haklar adı altında Türkiye'ye yasa çıkarması konusunda yoğun baskılarda bulunan AB, siyasal partiler ve seçim sistemi konusunda ya da dokunulmazlıklar konusunda aynı baskıyı Türkiye'ye neden uygulamamaktadır? Soruyu başka bir açıdan ele alacak olursak, AB'ye girme arzusunu gelmiş geçmiş bütün hükümetlerden daha sesli olarak dile getiren AKP iktidarı, neden bu konularda da hızlı kanunlar ya da yasaları reform yapıyoruz adı altında çıkartmamaktadır? İşte önümüzde duran asıl mesele budur.

¹⁸ Nalbant, A., **Üniter Devlet**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Temmuz 1997, s.69

¹⁹ Nalbant, A., **a.g.e.**,s.64.

Bu konuya eğilmişken, Wesphalia Antlaşması'na değinmeden edemeyeceğim. 1648 Wesphalia Barış Antlaşması ulus devletler tarafından akdedilmiştir. Antlaşmanın önemi, devleti kendi tebası üzerinde yetkili kılmasıdır. Bu antlaşma ile devletler karşılıklı olarak birbirlerinin iç işlerine karışmama taahhüdünde bulunmuşlardır. Büyük veya küçük her hangi bir devlet bir diğerine ve o devletin yurttaşlarına ilişkin meselelere karışmama garantisi vermişlerdir.²⁰

İşte ta o yıllarda egemen devlet kavramını ortaya çıkaran ve devletlerin kendi kendilerine bağımsız karar alabilmelerini garanti altına alan bir antlaşmadan bugüne kadar geçen zaman içerisinde, küreselleşme adı altında ulus devletlerin geleceği tehlikeye girmektedir. Bugün A'dan Z'ye Türkiye'nin tüm iç işlerine karışan AB, böylelikle Wesphalia'nın tarihin çöp kutusuna atıldığını da ispatlamaktadır.

AB ve Anayasa değişiklikleri

Avrupa'nın bütünleşmesinin önündeki en önemli sorun kuşkusuz çeşitli geleneklerin, yapıların ve değerlerin üyeler arasında farklılıklar göstermesidir. Tespit edilmesi gereken en önemli husus, AB üyesi devletlerin birliğe egemen olan ulusüstü hukuk düzenine uyum sağlayabilmek için üye olmadan önce ya da sonra, anayasalarında yer alan “egemenlik milletindir” şeklindeki kurallardan vazgeçmeleri ve giderek egemenliklerinin bir bölümünü topluluklara tanıyan yeni bir yaklaşımı benimseyerek, anayasalarını bu yolda değiştirmiş olmalarıdır.²¹

Bugün İngiltere dışında AB'ye tüm üye devletlerin yazılı bir anayasası mevcuttur. Üyelerden ne Almanya, ne Fransa, ne de İtalya anayasalarının AB'ye üye olma yönünde engel olmadığı düşüncesiyle her hangi bir anayasa değişikliğine gitmemişlerdir. Hollanda, Belçika ve Lüksemburg gibi Benelüks ülkeleri dediğimiz ülkeler ise, anayasa değişiklikleri ile birlik hukukuna uyum sağlamışlardır. Yazılı bir anayasaya sahip olmayan İngiltere ise, uyum sorununu özel bir yasa çıkartmak yoluyla çözebilmiştir. İrlanda ise, 1972 senesinde gerekli değişiklikleri yapmak suretiyle, üye olmuştur. Yunanistan, İspanya, Portekiz de AB'ye üye olmadan önce anayasalarında gerekli değişiklikleri yaparak üye olmuşlardır. Bütün üyelerin birlik hukukuna uyumunu ilgilendiren anayasal verileri aşağıdaki gibidir:

²⁰Keyder, Ç., “Globalleşme ve Devlet”, stratejikyildiz.edu.tr/makale6.htm(17.05.2006)

²¹Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu Alt Komisyon Raporu, Ankara, 1993, s.15-16

Almanya Anayasası m.24: “Federasyon, devletlerarası kurumlara egemen haklar devredilebilir.”

Fransa’da bugün yürürlükte olan 1958 Anayasası’nın giriş bölümü, önceki anayasanın (1946 Anayasası) giriş bölümüne atıfta bulunarak burada yer alan ilkeleri benimsediğini bildirmektedir. Oysa 1946 Anayasası’nın girişinin 15. bendi şu hükmü içermektedir:

“Karşılıklılık koşuluyla, Fransa barışın düzenlenmesi ve korunması için gerekli egemenlik kısıtlamalarını kabul eder.” Bu çok genel hükme dayanarak Fransa’nın AB üyeliğinin mümkün olduğu genel olarak kabul görmektedir. Birlik hukukunun Fransa’da doğrudan uygulanırılığı ve üstünlüğünün ise, 1958 Anayasası’nın onaylanmış ya da kabul edilmiş anlaşmaların yasalara üstün tutulacağını öngören 55. maddesi ile sağlandığı kabul edilmektedir.

İtalya Anayasası m.11:

“İtalya, öteki devletlere karşılıklılık şartı içinde, devletler arasında barış ve adaleti sağlayan bir düzen için gerekli olan egemenlik kısıtlamalarını kabul eder.” Hükmünü getirmektedir. Birlik hukukunun İtalya’da doğrudan uygulanması ve özellikle çatışma durumunda İtalyan yasalarına üstün tutulması konusunda ise anayasada hiçbir hüküm bulunmadığından İtalyan Anayasa Mahkemesi’nin bir takım itirazları ile karşılaşmaktadır.

Hollanda Anayasası madde 92:

“Yasama, yürütme ve yargı yetkileri, bir sözleşme ile uluslararası kamu kuruluşlarına devredilebilir.” Böyle bir yetki devrinin Hollanda Anayasası’nın başka hükümlerine aykırı düşmesi söz konusu ise, bunun parlamentonun en az 2/3 çoğunluğu ile kabulü gerekmektedir. Bu hüküm, Hollanda’nın AB’ye yetki devri konusunda herhangi bir sorun bırakmamaktadır. Birlik hukukunun doğrudan uygulanırılığı ve üstünlüğü de 94. maddede belirtilmektedir. Bu hükme göre, bu tür anlaşmalar ya da , uluslararası örgütlerin kararları ülkede herkes bakımından bağlayıcı kurallar oluşturmaktadır.

Belçika Anayasası madde 25:

“Belli yetkilerin kullanılması bir anlaşma ya da yasa ile devletler hukuku kurumlarına bırakılabilir.” Birlik hukukunun doğrudan uygulanırılığının ve üstünlüğünün de ulusal yargı kararları ile kabul edildiği ve uygulamanın bunu doğruladığı gözlenmektedir.

Lüksemburg Anayasası madde 49:

“Yasama, yürütme ve yargı yetkileri uluslararası örgütlere devredilebilir.”

Yunanistan Anayasası madde 28:

“Yunanistan’ın taraf olduğu uluslararası sözleşmeler iç hukuktan üstündür ve bir iç yasa hükmü ile çatışma halinde uluslararası sözleşmeler uygulanır. Bir uluslararası anlaşma ile ulusal kurumların anayasada öngörülen yetkileri uluslararası kuruluşlara devredilebilir.”²²

Yukarıda görüldüğü üzere, AB üyesi devletler, egemenlik hak ve yetkisinde AB lehine bazı tavizlerde bulunmuşlardır. Günümüzde AB’yi federasyondan ayıran sadece iki önemli nokta kalmıştır. Birincisi AB’nin vergi koyabilme ve koyduğu vergiyi harcama yetkisi yoktur. İkinci nokta ise, üye devletler halen kurucu antlaşmaların liderleri olarak görünmektedirler.²³ Peki ama Türkiye, bu tavizleri vermeye uygun ya da hazır mıdır? Verilecek tavizler sonrasında ülkenin bulunduğu kritik coğrafya ve ülkenin sahip olduğu etnik yapısı bunu kaldırabilir mi? İşte asıl sorun bu noktada başlıyor.

Olası bir üyelik durumunda Anayasamızda yapılması gereken bazı değişiklikler

29 Ekim 1923’te yeni Türk Devleti’nin yönetim biçiminin Cumhuriyet olduğu ilan edilerek, Tanrısal egemenlik anlayışından milli egemenlik anlayışına geçilmiştir. Daha sonra 3 Mart 1924’te hilafet kaldırılarak, halifenin devlet başkanı olma ihtimali yok edilmiştir.

20 Nisan 1924’te TBMM tarafından kabul edilen ve 23 Nisan 1924’te yayınlanan 1924 Anayasası’nın esas hükümler bölümünde anayasal düzenin temel özelliklerine yer verilmektedir. Bu bölümde özellikle ulus egemenliği vurgusu açıkça yapılmaktadır.²⁴

1924 Anayasası, 1921 Anayasası’na göre daha merkeziyetçi bir idari anlayış getirmiştir. 1924 Anayasası’nda ulus devleti, milli egemenlik ilkesini düzenleyen 3. maddede bulabiliriz. 1924 Anayasası’nın 3. maddesi, “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” ve 4. maddesi, “Türk Milleti’ni ancak TBMM temsil eder ve millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır.” Şeklinde dir. Bundan böyle ulus devlet ilkesinin sürekliliği, 1924 Anayasası’ndan itibaren tüm anayasalarımızda yer alacaktır. Artık ulusal sınırlar içinde yaşayan herkes Türk ulusunun bir parçası olarak görülüyor ve yeni devlet böylece ulusal devlet olarak kimlik kazanıyordu.²⁵

²²Pazarcı, H., **Avrupa Topluluğu Hukukuna Uyum Açısından Türk Anayasal Düzeni**, Türk Ekonomi Bankası Yayınları, Avrupa Topluluğu Hukuku ve Türkiye’nin Uyum Semineri, 2.B., İstanbul, 1990, s.129-132.

²³ (www.jeanmonnetprogram.org/papers/00/00f0101.html), 12.11.2002.

²⁴ Eroğlu, C., **a.g.e.**, s.174

²⁵ Çeçen, A., **Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti**, ASAM Yayınları, Ankara Nisan 2001, s.19

Bunun dışında 1928 yılında yapılan anayasa değişikliği de çok büyük önem arz eder. 1928 yılında yapılan değişikliklerle, Türkiye Cumhuriyeti devletinin dini İslam hükmü anayasadan çıkarılmıştır. Anayasanın son bölümlerini oluşturan çeşitli hükümlerde ise, devlet biçiminin cumhuriyet olduğu yolundaki anayasa hükmünün hiçbir biçimde değiştirilemeyeceği, önerilmesinin bile yasak olduğu kabul edilmiştir. Ardından Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı anayasa değişikliklerinden bir yapılmıştır. 1937 yılında yapılan bu değişikliklerle, CHP'nin altı okunda simgelenen temel ilkeler, bu arada milliyetçilik ilkesi, devletin ilkeleri olarak anayasaya girmiştir.²⁶ Türkiye değişen dünyaya ayak uydurarak 1945 yılında çok partili yaşama geçmiştir. 27 Mayıs 1960 sabahı ise, TSK DP hükümetini devirerek, 1924 Anayasası dönemini kapatmıştır. Yeni anayasada dikkat çeken husus, Genel Esaslar bölümünde Kurtuluş Savaşı'ndan beri aynı olan egemenliğin kullanılışı ile ilgili madenin değiştirilmiş olmasıdır. Egemenlik hala millete aittir ama sıra egemenliği kullanmaya geldiğinde TBMM bu hakkı millet adına kullanmaya yetkili en önemli organ olsa da artık yalnızca birisidir.²⁷ Bu durum 1961 anayasası'nın 4/2. maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir: "Millet egemenliğini anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır." Cumhuriyetimizin üçüncü anayasası olan 1982 Anayasası da bir askeri müdahalenin ardından gelmiştir. 1982 Anayasası da ulus devlet modelini benimsemektedir. Ulus devletin temel ilkeleri olarak işaret edilen "devletin ülkesi ve ulusuyla bölünmezliği ve tekliği", 1961 ve 1982 anayasalarında da yer almaktadır.²⁸ Ulus devlet anlayışına işaret eden milliyetçilik anlayışının ardından gelen, "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" ilke olarak hem 1961 hem de 1982 Anayasalarında yer almıştır. Bu ilke Türkiye Cumhuriyeti'nin tek bir devlet olduğunu ve devletin ülke veya millet unsurlarında bölünme tehlikesi yaratabilecek olan her türlü ayrılıkçı akımın yasaklanmış olduğunu anlatmaktadır.²⁹

Bugüne kadar yapılan anayasa değişikliklerine kısaca değindikten sonra, AB sürecinin önümüze eninde sonunda getirdiği ve getirmeye devam edeceği 1982 Anayasası'na gelelim.

Sonuç olarak AB üyeliği, egemenlik yetkilerinin devrini ve bu durumda anayasal düzenlemelerin değişiminin öngörmektedir. Daha öncede belirttiğimiz üzere Türkiye'nin tam üyeliği, 1982 anayasası'nın egemenlik ve egemenliğin kullanımına ilişkin maddelerinde gerekli değişiklikleri zorunlu kılacaktır.

²⁶ Eroğul, C., **a.g.e.**, s.174.

²⁷ Özbudun, E., **a.g.e.**, s.174.

²⁸ Nalbant, A., **a.g.e.**, s.174.

²⁹ Özbudun, E., **a.g.e.**, s. 53.

12 Eylül'ün ürünü 1982 Anayasası özgürlüklere büyük önem veren AB süreci önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Bu nedenle 3 Ekim 2001 tarihinde büyük bir anayasa değişikliği paketi kabul edilerek yürürlüğe kondu. Değişiklik paketinde anayasanın başlangıcı 32 maddesi ve bir geçici maddesi değiştirilmiştir.³⁰

1982 anayasası'nda egemenliğin devri olanağını sağlayan herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Öncelikle 1982 Anayasası'nın 6. maddesinin 1. fıkrası "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" hükmünün getirmek yoluyla egemenlik yetkilerinin asıl sahibinin Türk Milleti olduğunu belirtmektedir. Bu egemenlik yetkilerinin kullanımı ise aynı maddenin ikinci fıkrasında "Türk Milleti, egemenliğinin anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organları eliyle kullanır" hükmünü getirmektedir. Dolayısıyla anayasada öngörülen organlar ve yollar dışında egemenlik yetkilerinin kullanılması yolu kapalıdır. Ayrıca altıncı maddenin üçüncü fıkrası, "Egemenliğin kullanılması hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz" dedikten sonra, ikinci cümlesinde, "Hiçbir kimse veya organ kaynağının anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanamaz" der. Altıncı madde hükmünü açıkça göstermektedir. Anayasada öngörülen yetkili organlar dışında egemenlik yetkilerinin kullanımı mümkün değildir. AB'ye tam üyelik için 6. maddenin değiştirilmesi gerekmektedir. 6. maddenin getirdiği engeller yanında, 7., 8., ve 9. maddeler incelendiğinde, anayasanın bugünkü durumunda AB'ye tam üyelik sürecinde ciddi problemler vardır.

Yasama yetkisinin Türk Milleti adına 7. madde uyarınca kullanan TBMM, bu yetkisini devredememektedir. Ancak AB'ye tam üyelik durumunda, AB'ye devredilen alanlarda TBMM'nin yasama yetkisinden feragat etmesi gerekecektir. 8. maddeye göz atacak olursak, yürütme yetkisi ve görevi Cumhurbaşkanı ve Hükümet tarafından anayasa ve kanunlara uygun olarak yerine getirilmektedir. Bu durumda AB Komisyonu'nun yürütme yetkisini ulusal yürütme organlarının kullandığı yetkilerle bağdaştırmak da mümkün görülmemektedir.

9. maddeyi inceleyecek olursak yargı yetkisinin "Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce" kullanılacağı hükmünü getirmektedir. AB'ye tam üyelik sürecinde ise, ATAD'ın verdiği kararların tüm üye ülkelerde olduğu gibi Türkiye için de bağlayıcılığı olacaktır.

³⁰,"2001 Anayasa Değişiklikleri Üzerine Bir Değerlendirme", http://www.barobirlik.org.tr/yayınlar/makaleler/2001_anayasa_değişiklikleri_üzerine_bir_değerlendirme.doc (23.11.2005)

Anayasanın egemenlik yetkilerini düzenleyen bu maddelerin AB'ye tam üyelik durumunda yaratacağı hukuki sıkıntılar yanında önemli bir husus da uluslararası antlaşmaların Türk hukuk sistemi içindeki yerine ilişkin sorundur. AB hukuk düzeni her şeyden önce üye ülkelerin ulusal hukuklarından üstün bir konumda yer almaktadır. Ancak 1982 Anayasası'nın 90. maddesi karşısında AB hukukunun üstünlüğünün Türkiye'de uygulanması mümkün değildir. 90. maddenin son fıkrası, "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında anayasa aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaz" hükmünü getirmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği için uluslararası antlaşmaların iç hukuka üstünlüğü açıkça tanınmaz ise ilerleyen zaman önemli tartışmalara gebe kalacaktır. Bu amaçla anayasanın 90. maddesindeki uluslararası anlaşmaların yürürlüğe giriş sürecine ilişkin düzenlemede değişiklik yapılarak, bu düzenlemenin AB üyeliği ile uyum çerçevesinde değiştirilmesi Ekim 2001'deki anayasa değişiklikleri sırasında gündeme gelmiştir. İlgili değişiklik maddesine göre 90. maddeye, usulüne göre yürürlüğe konulmuş uluslararası anlaşmaların ulusal yasalardan üstün olduğunun açıkça ifadesini öngören bir cümle eklenmesi önerisi gelmiştir. Ancak dikkat çekici bir biçimde TBMM'de oylamaya katılan 430 milletvekilinden ancak 221'i ilgili değişiklik lehine oy kullanmıştır ki bu sayının değişiklik için gereken meclis üye tam sayısının salt çoğunluğunu bile bulmadığı ortadadır. Bu sonucun ortaya koyduğu ciddi bir gerçek vardır ki o da şudur: Türk ulusunu TBMM'de temsil eden milletvekilleri, Türk Ulusu'nun egemenlik konusundaki hassasiyetlerinin farkındadır ve bu tür hamlelere cesaret dahi edememektedirler.

Bölgesel Kalkınma nedir?

Kalkınma, siyasi otoritelerce birtakım politikalar eşliğinde, toplumsal yapıyı oluşturan iktisadi ve sosyo-kültürel geliştirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Kalkınma gelişmiş ekonomilerden ziyade az gelişmiş ekonomilerin sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹

Bölgesel kalkınma kavramının çok uzun bir geçmişi yoktur. Kavram kalkınma iktisadının ortaya çıkışı ile gündeme gelmiştir. 1940'lı yıllarda önem kazanmaya başlayan

³¹ Han, E. Ve Kaya, A. A., **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri, Eskişehir 2002, ss.2-57

kavram, daha çok doğu ve güneydoğu Avrupa arasındaki farklılıklar nedeniyle ortaya çıkmış olsa da, bölgesel kalkınma kavramı az gelişmiş tüm toplumlar için önem taşımaktadır.³²

Bölgesel kalkınma kısaca ulusal düzeyde girilen kalkınma çabalarının bölgesel birimlere indirgenmesidir diyebiliriz. Doğal kaynak, nitelikli insan sermayesi, ekonomik altyapı v.b. gibi kaynakların dengeli dağılmaması; toplumun tarihsel, fiziksel, yapısal ve örgütsel özelliklerindeki ulusal mekanlarda sıkıntılı, sorunlu alanların oluşmasına yol açmaktadır. Bölgesel kalkınmanın temel hedefi bölgeler arasındaki bu dengesizliklerin ortadan kaldırılmasıdır. Az gelişmişliğin yarattığı olumsuzlukları ortadan kaldırmak, dinamik bir gelişme sürecine girebilmek için bölgesel kalkınma politikaları önem arz eder.

Bölgesel kalkınma politikası

Her ülkenin bünyesinde bulundurduğu bölgeler, ekonomik ve sosyal kalkınma açısından farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar gelişmekte olan ülkelerde daha keskin ve belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere bunu derinden hissetmekteyiz. Bu farklılıkların bir sorun teşkil ettiği ve müdahale olmaksızın giderilemeyeceği bilinci, ilk olarak Birinci Dünya Savaşı sonrasında, işsizlik ve tam istihdam sorunlarıyla karşı karşıya kalan gelişmiş ülkelere belirginleşmiştir. Bu ülkelerin hükümet programları bölgesel dengeyi kuracak önlemleri kapsamaya başlamıştır. Ardından iktisatçılar dengesizlikleri ortadan kaldıracak politikanın ilke, amaç ve araçlarını ne olması gerektiğini araştırmışlardır.³³

Bölgesel kalkınma politikaları, geri kalmış bölgelere yönelik olmalıdır. Geri kalmış bölgenin geliştirilmesi sonucu buradan gelişmiş bölgeler doğru yaşanacak göçlerin önüne geçilecek ve böylelikle gelişmiş bölgelerde oluşacak nüfus yığılmasının da önüne geçilebilecektir.

Bölgesel kalkınma politikasını amaçları

Bölgeler arasında oluşan aşırı farklılıklar, ekonomik büyüme belirli bir düzeye eriştikten sonra, başta ülkenin kalkınmasını ve belli zamanlarda iç huzurunu tehlikeye sokmaktadır. Ülkemizde bunun en acı örneğini Güneydoğumuzda yaşadık. Yaşanan

³² Gök, A., **Bölgesel Kalkınmanın Dış Ticarete Etkisi ve Gap Örneği**, Gap Bölgesinde Dış Ticaret ve Tarım, Türk Ekonomi Kurumu Yayınları, Ankara 2004, ss. 75-80.

³³ Dinler, Z., **Bölgesel İktisat**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 1998, s.276

dengelesizlik sonucunda beliren problemi hem ekonomik ve soysa-politik olarak iki şekilde ele alabiliriz. Ekonomik sakıncalar, kaynakların tam kullanımına engel olması, kaynakların sektörler arasında optimal dağılımını önlemesi ve kentlerin aşırı büyümesi gibi sıralanabilir. Kentlerin aşırı ve dengesiz büyümesine de ülkemizde en güzel örnek olarak İstanbul'u verebiliriz. Geri kalmış bölgelerdeki ekonomik problemler sosyal problemleri de beraberinde getirmektedir. İstihdam seviyesi düşük seyreden bu bölgelerde gelir düzeyi düşük kalmakta, eğitim, sağlık, kültür gibi soysal hizmetler de yeteri kadar verilememektedir. Bununla birlikte ortaya çıkacak köyden kente göç, gelişmiş bölgelerin aşırı kalabalık hale gelmesine ve dengesiz kentleşme sorunu ile karşılaşılmasına yol açmaktadır. Yaşanan göç sonrası, gelişmiş ve gelişmemiş her iki bölgede de yeni demografik sosyo-ekonomik problemler ortaya çıkmaktadır³⁴

Ortaya çıkan bu olumsuzlukları gidermek için bölgesel kalkınma politikaları şu üç temel amaca hizmet etmektedir:³⁵

a) Büyüme amacı

Ülkedeki genel ekonomik büyümenin sağlanabilmesi, büyümenin hızlı ve sürdürülebilir nitelikte olması için bölgesel bazda gereken ortamın yaratılmasını sağlamak. Büyüme hızları gelişmiş bölgeler göre, geride kalmış bölgelerin büyüme ve kalkınma hızlarını artırıcı önlemlerin alınmasına yönelik olarak; özel yatırımların ve kamu yatırımların etkin eşgüdümü sayesinde, üretim faktörlerini optimum dağılımını sağlamaktır.

b)İstikrar amacı

İstihdam ve gelir ile ilgili problemlerin, giderilmesi ve bu konulardaki çözümün istikrarlı olabilmesi için, bölgesel kuruluş yeri ve üretim yapısının konjonktürel ve yapısal dalgalanmalara bağlı değişimin önüne geçilmesi esas alınmaktadır. Bölgesel istikrar politikasında, bölgesel ve sektörel yapı açısından gerekli politika uyumunun sağlanması sayesinde bölgelerin ekonomik yapılarının kendi içinde dengeli dağılmasına çalışılmaktadır.

c)Dengeleme amacı

³⁴ Dinler, Z., a.g.e., s.130-132

³⁵ İldırar, M., **Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Gelişme Stratejileri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2003, s.22.

Ekonomik kaynakların bölgeler arasında dengeli dağılımının sağlanması gerekmektedir. Bölgelerin mümkün olduğu kadar eşit altyapı seviyesine kavuşturulması, sektörel yoğunlaşmaların dengeli bir seviyeye getirilmesi, nüfusun ülke içinde rasyonel dağılımının sağlanması, bölgeler arasında sosyal adaletin sağlanması da bölgesel kalkınma politikalarını amaçları içerisindedir.

Buradan özetle, geri kalmış bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasının sağlanmasıyla, bölgesel çaptaki gelişmenin tüm ülkeye dengeli bir biçimde yayılması ve nüfusun ülkede rasyonel bir biçimde dağılmasının bölgesel kalkınmada esas alındığını söyleyebiliriz.

Bölgesel kalkınma politikasının araçları

Bölgesel farklılıkları giderme yönündeki çalışmalarda, geri kalmış bölgelerin gelişmiş bölgelere nazaran daha hızlı bir kalkınma seviyesine ulaşmasını sağlamak temel hedef olmalıdır. Bu sayede üretim faktörlerinin gelişmiş bölgeler olan göç hızı azalacağından, gelişmiş bölgelerdeki aşırı kalabalıklaşmanın durdurulması sağlanacaktır. Bu nedenle bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltıcı politika araçları, öncelikle geri kalmış bölgelerin kalkınmasını sağlayıcı araçlar olmalıdır.

a) Mali ve vergisel teşvik tedbirleri

Hükümetler mali ve vergisel teşvik tedbirleriyle, işletmelerin kuruluş yerlerini etkilemeye çalışırlar. Geri kalmış yörelerde vergisel teşvik tedbirleri avantajlı hale getirilerek, bölgeler arasındaki farklar azaltılmaya çalışılır. Ekonomik ve siyasal istikrarsızlıklar ile teşviklerdeki istikrarsızlıklar ise teşvik tedbirlerinin etkinliğini azaltıcı unsurlardır.

b) Devlet yatırımları

Devlet, geri kalmış bölgeye o bölgeden elde ettiği kamu gelirinden daha fazla bir harcama yaparak, bu bölgeye ek bir satın alma gücü sağlayabilir. Genel olarak yatırımlar iki tür etkisi olduğu söylenir: “gelir artırıcı” ve “kapasite artırıcı” etkiler. İktisadi kalkınmanın önemli araçlarından biri olan alt yapı yatırımlarının buna ek olarak produktivite artırma,

ekonomini yapısal değişimin sağlama, ve düşük istihdamdaki ekonominin harekete geçirilmesini sağlama gibi etkileri de bulunmaktadır.³⁶

c) İdari yapının organizasyonu

Bir bölgesel kalkınma politikasını uygulanmasında ilk önce illerin gelişmişlik sıralaması yapılmalı ve sonrasında bölgesel kalkınmanın uygulanacağı yer tespit edilmelidir. Politikanın uygulanacağı bölge belirlendikten sonra, bu yeni bölgesel ayırma yönetsel yapının adaptasyonunun sağlanması gerekmektedir. Politikanın başarıya ulaşması için, bölge koşulları göz önünde tutularak, hızlı ve pratik kararların alınması gerekmektedir.

d) Diğer araçlar

1) Bölge içi sektörel sanayi ağı

Belirli bir bölgede ya da belirli bir alanda uzmanlaşmış sanayi kümelerinin, ileri sanayi tekniklerini kullanarak, hem bölge içi hem de uluslararası bazda ilişkide oldukları firmalar ve organizasyonlar ile eşgüdüm halinde olmalarını sağlayan yapıdır.

2) Teknoparklar

İngiltere'deki Bilim Parkları Birliği'nin yaptığı tanımlamaya göre: Bir üniversitenin resmi ilişkiler kurmuş, teknoloji kökenli firma ve işletmelerin oluşmasını özendirerek ve büyüyüp gelişmesine destek verecek biçimde tasarlanmış, yönetiminin ilgili firmalara teknoloji ve işletmecilik becerilerinin transferi konusunda etkin uğraş verdiği bir girişimdir.

3) Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) ve küçük sanayi siteleri

Organize Sanayi Bölgeleri kanununun 3. maddesindeki tanımlamayla göre OSB, “Sanayinin uygun görülen alanlarda yapılmasını sağlamak, kentleşmeyi yönlendirmek, çevre sorunlarını önlemek, bilgi ve bilişim teknolojilerinden yararlanmak, imalat sanayi türlerinin belirli bir plan dahilinde yerleştirilmeleri ve geliştirilmeleri amacıyla, sınırları tasdikli arazi

³⁶ Bayraktutan, Y., **Kalkınma ve Altyapı**, Ankara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 1992 9(3), s.183.

parçalarının gerekli alt yapı hizmetleriyle ve ihtiyaca göre tayin edilecek sosyal tesisler ve teknoparklar ile donatılıp planlı bir şekilde ve bilerli sistemler dahilinde sanayi için tahsis edilmesiyle oluşturulan , işletilen mal ve hizmet üretim bölgeleridir.”³⁷

Bölgesel kalkınmaya ilişkin hukuki yapımız

Türkiye’nin idare yapısı, merkezi ve mahalli idareler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Merkezi idare, ülke yönetimine ilişkin ekonomik siyasi ve idari kararlar verir. Merkezi idarenin ana örgütünü, Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar Kurulu ve Bakanlıklar ile Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Danıştay, Sayıştay gibi önemli işlevselliği bulunan kurumlar oluşturur. Mahalli idareler ise, il özel idareleri, belediye ve köylerden meydana gelmektedir.

Türkiye’de bölgesel politikaların oluşturulmasında baskın ve egemen olan taraf merkezi idaredir. Kamu kaynaklarının dağılımından, projelere kaynak aktarımından sorumlu olan merkezi idaredir. Bölgesel kalkınma ile doğrudan ilgili olan DPT, direk olarak Başbakan’a bağlıdır. 1960 Anayasası sonrası kurulan DPT, kaynakların verimli kullanılması ve kalkınmanın hızlandırılması amacıyla ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel planlama hizmetlerinin bir bütünlük içerisinde düzenli, etkin ve süratli olarak yerine getirilmesini hedeflemiştir.³⁸

Türkiye’nin ekonomik kalkınması için uzun vadeli ve yıllık planlar hazırlayan DPT, bu planların uygulanması ve denetimi aşamasından da sorumludur. Dolayısıyla bölgesel kalkınma projeleri de DPT’nin eşgüdümü altında hazırlanmaktadır. DPT bünyesinde bu amaca yönelik, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bölgesel kalkınmaya katkı sağlayan kurumları şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Devlet Planlama Teşkilatı: Bölge planları yapma ve yaptırma, kalkınma planlarında sanayi işletmeleri ile ilgili tedbirlerin belirlenmesi, teşvik sistemi ve kaynak tahsis politikaları ile ilişkili olarak, kalkınmada öncelikli yerlerin belirlenmesi.
- 2) Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük Sanatlar ve Sanayi Bölgeleri ve Siteleri Genel Müdürlüğü: Küçük sanayi siteleri ve organize sanayi siteleri kurulması, küçük sanayi ve el sanatlarına ilişkin geliştirme ve eşgüdüm ile örgütlenme hizmetleri.

³⁷ <http://www.iskosb.org/images/5.htm>

³⁸ Brasche, U., **Avrupa Birliği’nin Bölgesel Politikası ve Türkiye’nin Uyumuna**, İKV Yayınları, İstanbul 2001, s.69

- 3) Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB): Küçük ve orta ölçekli işletmelerin bilimsel teknolojik yeniliklere ayak uydurarak rekabet güçlerini artırılması için yapılacak danışmanlık hizmetleri. Eğitim, malzeme analizleri, laboratuvar, kalite kontrolü ve teknik yardım sunumu.
- 4) Türkiye Halk Bankası: Yatırım ve işletme kredileri verilmesi teknik danışmanlık ve ortak girişimlerin desteklenmesi. Küçük yatırımcılar için büyük önem taşıyan Türkiye Halk Bankası'nın satış işlemi de bugün çok büyük başarıymış gibi topluma yansıtılmaktadır
- 5) Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Dernekleri ve Birlikleri Konfederasyonu (TESK): Mesleki örgütlenme, sanayi sicillerini tutulması, sınai eğitim ve bilgilendirme,
- 6) Milli Prodüktivite Merkezi (MPM): Verimliliği artırıcı yöntem ve olanakların araştırılması.
- 7) Hazine Müsteşarlığı Dış Ticaret Müsteşarlığı: Yatırım ve ihracat teşvik belgesi ile ithalat ve ihracat belgesi verilmesi , yabancı sermaye izinlerini kontrolü.
- 8) İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME): İhracatın teşviki ve geliştirilmesi için dış Pazar araştırmaları, ihracat prosedürleri, sergi e fuarlar hakkında bilgi sunumu.
- 9) Türk Standartlar Enstitüsü (TSE):Kalite standart ve normlarını hazırlanması vs.
- 10) Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TOBB) ve il ticaret ve sanayi odaları:Müşterek ihtiyaçlar, mesleki faaliyetlerin kolaylaştırılması, mesleki bilgi ve haberlerin ulaştırılması gibi.
- 11) Üniversiteler: Teknoloji merkezleri TEKMER ve TEKNOPARK ve TEKNOKENT gibi projeler bunu en güzel örnekleridir.
- 12) Türkiye Kalkınma Bankası (TKB): Yatırım ve işletme kredisi temini.
- 13) Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar, Sosyal Sigortalar Kurumu: Sosyal güvenlik hizmetleri.
- 14) Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE): İstatistiki bilgi temini ve yayın.
- 15) İhracatçı Birlikleri: İhracat ile ilgili yayınların izlenmesi, kotalar, pazarlama sorunları, gümrük tarifeleri ilgili işlemler.
- 16) Esnaf ve Kefalet Kooperatifleri: Üyeleri için işyeri yaptırma amacıyla arsa ve kredi temini için üyelerine kefil olma, borç verme ve ihtiyat fonları oluşturma.
- 17) Küçük Sanayi Kooperatifleri: Üyeleri için işyeri yaptırma amacıyla arsa ve kredi temini, inşaat işlerini yaptırılması.
- 18) Eximbank: İhracat kredisi verilmesi ve ihracatın teşviki için bilgilendirme.
- 19) Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB): Finansman sağlanması.

20) Yerel Yönetim Birlikleri: Yerel yönetimler kendilerine mevzuatla verilmiş görevlerden bir ya da bir kaçını yapmak üzere kendi aralarında birlik kurabilirler.

Türkiye’de uygulanan bazı bölgesel kalkınma politikaları

Türkiye, planlı kalkınma uygulamalarını kabul ettiği 1962 yılından bu yana, gelir dağılımı adaletsizliği sorununu çözümlemeyi temel hedef olarak ortaya koymuştur. Bu hedefe ulaşmak için ilk etapta, illeri gelişmiş, az gelişmiş ve orta seviyede gelişmiş olmak üzere üç kategoriye ayırmıştır. Bu ayırım dikkate alınarak az gelişmiş yörelere destek sağlamak amacı ile, alt yapı hizmetlerinde öncelik, selektif kredi kullanımı, vergi, yatırım teşvikleri para ve maliye politikaları uygulama yoluna gitmiştir.³⁹

Bu politikalardan bir tanesi Kalkınmada Öncelikli Yer (KÖY) uygulamasıdır. KÖY, geri kalmış bölgelerin özel sektör yatırımları için cazip bir çekim merkezi halini alması için, 1968 yılında faaliyete geçen bir politikadır. Önemli bir bölümü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan 22 ilimiz 1968 yılında KÖY kapsamına girmiştir. 1972-73 yıllarında KÖY kapsamı genişletilmiş ve 1979 yılında KÖY sayısı 41’e yükselmiştir. KÖY sayısı 1981 yılında daraltılarak 25’ düşürüldü ise de 1990 sonrası dönemde yeniden artarak, 1998’de 49 il ve 2 ilçe KÖY kapsamına alınmıştır. KÖY kapsamını politikacıların oy kaygısıyla genişletilmesi sonucu beklenin hedeften sapması kaçınılmaz olmuştur.

Halen uygulanmakta olan bazı bölgesel kalkınma projeleri şöyledir; Güneydoğu Anadolu Projesi, Doğu Anadolu Projesi, Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi ve Kırsal Kalkınma Projeleri.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP): Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi’nden sonra Türkiye’nin en az gelişmiş bölgesidir. Gaziantep, Kilis, Adıyaman, Diyarbakır, Batman, Siirt, Şırnak, Mardin, Şanlıurfa bölgenin sahip olduğu illerdir. Bölgenin Gaziantep dışındaki bütün illerinin KÖY kapsamında bulunması durumu özetlemektedir.

GAP, çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir kalkınma anlayışı içinde ele alınan, temel hedefi kırsal alandaki verimliliği ve istihdam alanlarını arttırarak, sosyal istikrar, ekonomik büyüme gibi ulusal kalkınma hedeflerine katkıda bulunmak olan bir bölgesel kalkınma

³⁹ Özşabuncuoğlu, İ. H., **The Consequences of Integrated Regional Development Policies in Turkey**, Third World Planning Review, 1998, 20(3), s.311

projesidir.⁴⁰ 1970 yılında Fırat e Dicle nehirleri üzerinde sulama ve hidroelektrik amaçlı planlanmakla birlikte GAP, 1980 çok sektörlü sosyo-ekonomik bir bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüştür. Bu amaçla sulama ve hidroelektrik amaçlı projeler dışında enerji, tarım, kırsal ve kentsel altyapı, ormancılık, eğitim, turizm, kentleşme, kültürel altyapı ve sağlık gibi sektörler de proje kapsamına alınmıştır.⁴¹

Bölgedeki sulama ve enerji ağırlıklı altyapı projelerinin sosyo-ekonomik etkileri düşünülerek proje, “bölgesel gelişme”, “tarımsal gelişme” ve “kentsel gelişme” olarak üç ayrı bileşen kapsamında yürütülmektedir. Bölgesel gelişme en çok ağırlık verilen bileşen olup, bölgenin sosyal, ekonomik, fizik yapısını sağladığı potansiyel kaynakların incelenmesi, bölge sorunlarını giderilmesi için strateji belirlenmesi, gerekli yatırım alanları ve miktarlarının, tespiti konuların kapsamaktadır. Tarımsal gelişme bileşeni, kırsal yörelerdeki toprak, su ve insan gücü faktörlerinin geliştirilmesi için gerekli yatırımların planlamasını kapsamaktadır. Kentsel gelişme bileşeni ise, yatırımların kentler üzerindeki etkisinin takibi, büyümenin yönlendirilmesi ve yerleşim yerlerini planlamasını kapsamaktadır.⁴²

Doğu Anadolu Projesi (DAP): Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye’nin en az gelişmiş bölgesidir. Denen birçok projeye rağmen iyi bir sonuç alınamayan bölgede bu nedenle 1998 yılında DAP hazırlanması girişiminde bulunulmuştur. Ağrı, Ardahan, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzurum, Erzincan, Gümüşhane, Hakkari, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van olmak üzere, toplam 16 ili kapsayan ve “Doğu Anadolu Projesi Ana Planı”, “Uzaktan Eğitim Projesi” ve “Özel Sektörün Güçlendirilmesi Projesi” olmak üzere üç kısımdan oluşan DAP, DPT’nin koordinasyonunda bölge bünyesinde bulunan beş üniversite (Atatürk, İnönü, Kafkas, Fırat ve Yüzüncü Yıl) ile birlikte hazırlanmıştır.

Doğu Karadeniz Bölgesi Gelişme Planı (DOKAP) : Doğu Karadeniz Bölgesi, sosyo-ekonomik ve çevre açısından sorunlu bir bölgedir. Ulaşım yapısının gelişmemişliği sınırlı kentleşme düzeyi, tarımsal yapının zayıf olması, üretim yapısının sadece çay ve fındığa dayalı olması, gibi nedenlerle bölge ekonomisi gerektiği kadar gelişmemiştir. Ancak son dönemde Karadeniz ekonomik işbirliği’nin önem kazanmasıyla bölge Türkiye açısından kilit haline gelmiştir. Tüm bu nedenlerle söz konusu bölgenin potansiyel güçlerin harekete geçirecek bir

⁴⁰ Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, **GAP Bölgesi Hareket Planı 1993-1997**, GAPBAKİP Yayınları, Ankara 1993, s.2

⁴¹ Göymen, K., **Bölgesel Kalkınmada Yerel İdareciliğin Rolü**, s.6 Erişim: <http://idari.cu.edu.tr/igunes/sayfa1.htm>.

⁴² Dericioğlu, T., **GAP Entegre Yaklaşımı ve DPT Çalışmaları**, GAP’ta Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu, Şanlıurfa 1998, s.21.

proje, ile Türkiye'nin komşu ülkelerle sıkı işbirliği elde etmesi amaçlanmıştır. Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illerini kapsayacak plan ile diğer bölgelerle olan gelişmişlik farklılıkların azaltılması bölgedeki refah seviyesini yükseltilmesi ve göç eğilimlerini önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Bunu gerçekleştirmek için Japonya'dan çok sektörlü bölgesel ana plan hazırlanması için, teknik destek istenmiş ve 17 Aralık 1998 tarihinde Japonya uluslar arası İşbirliği Ajansı (JICA) ile DPT'nin hazırladığı "Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı Çalışması İş Tanımı" imzalanmıştır.⁴³

Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi: Bu proje ile ekolojik dengeyi bozmadan, en ekonomik biçimde arazi kullanmanın nasıl olacağı, doğal kaynak kullanmanın takibi ve yönetimi planlanarak, bölgenin verimlilik düzeyini artırılmasıyla refah düzeyinin arttırılması amaçlanmıştır. Amasya, Tokat, Yozgat, Çorum, ve Samsun illerini kapsayan projenin ana hedefleri arasında, erozyonla mücadele, su kirliliğini önlenmesi, meraların ıslahı, kentleşme ve sanayileşmenin takibi yer alıyor.

Zonguldak-Karabük-Bartın Bölgesel Gelişme Projesi (ZKB) : Bu proje, bölgede yeni iş olanakları açmayı amaçlamaktadır.

Türkiye'deki BKA örnekleri

Ege Bölgesi Kalkınma Ajansı

Ege Bölgesi Kalkınma Ajansı (EBKA) kuruluş çalışmalarına 1993 yılında başlamıştır. EBKA bu aşamada Fransa'dan ve Avrupa'daki çeşitli kalkınma ajanslarından destek danışmanlık hizmetleri almıştır. EBKA'nın temelde iki ana stratejisi vardır. Bunlar; Türkiye'yi tanıtmak, İzmir, Ege bölgesini tanıtmaktır. EBKA'nın amaçlarından bazıları şunlardır: Ege bölgesi'nin güç birliği ve işbirliği yapmak suretiyle ortak amaç ve çıkarlar doğrultusunda ulusal hedefler dikkate alınarak ortak bir kalkınma stratejisi oluşturmak. Yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletilmesine ve mali özerklik kazanmalarına ön ayak olmak. Yerel potansiyelleri değerlendirmeye yönelik olarak bölgesel çıkar, hedef ve amaçları belirlemek. Bu hedefler çerçevesinde plan, proje ve stratejiler oluşturmak. Bu plan, proje ve stratejilerin gerçekleştirilmesi yönündeki girişimleri sürdürmek. Yabancı firmaların bölgedeki

⁴³ Sarıca, İ., **Türkiye'de Bölgesel Gelişme Politikaları ve Projeleri**, Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi, 2001 (1), s.185.

yatırımlarında teknik danışmanlık hizmeti vermek. Bölge illerinin yatırım olanaklarını tespit etmek ve bu konuda yabancı yatırımcıya yönelik tanıtım dokümanları hazırlamaktır.

Mersin Kalkınma Ajansı

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası (MTSO) bünyesinde, Türkiye’de yerel ve ulusal ölçekte kalkınma stratejileri belirlemek amacıyla kurulmuştur. 1886 yılında kurulan ve Türkiye'nin en eski odalarından biri olan Mersin Ticaret ve Sanayi Odası'nın bünyesinde 2002 yılı Haziran ayında faaliyete geçirilen Mersin Kalkınma Ajansı'nın kurulma aşamasında; EURADA, Info Murcia, Shannon ve Alsace Kalkınma Ajanslarından danışmanlık ve bilgi desteği alınmıştır. Bu ajansın temel amacı Mersin’in ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan canlanma ve gelişmesini sağlamak ve yaşam kalitesini yükseltmektir.

Genel Bir Değerlendirme

Bölgesel farklılıklar tüm dünyada var olan küresel problemlerdir. Temelde ekonomik gelişmenin değişik bölgelerde eşit seviyede gerçekleştirilememesinden doğan bu problemin, mutlaka devlet eliyle dengelenmeye çalışılması gerekmektedir. Makro ekonomik düzeyde ve sosyal politika reformları ile desteklenmeyen bir bölgesel kalkınma politikasını başarısızlığı kaçınılmazdır.

Kalkınma Ajansları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği

Türkiye AB’ye giriş süreciyle birlikte 40 yıldır uygulamakta olduğu teşvik sistemi üzerine oturan bölgesel gelişme politikalarını terk ederek yeni bir uygulama içine girmek aşamasındadır. AB’nin bütün aday ülkelere benimsettiği bu yeni yaklaşım sermayeyi, özel sektörü ve bölgesel rekabeti ön planda tutmaktadır. Bu yeni yaklaşımın temel kurumu bölgesel kalkınma ajanslarıdır. Bölgesel gelişme farklarını ortadan kaldırmayı amaçlayan bölgesel kalkınma ajanslarının ana amacı; hizmetler vererek bölgedeki ekonomiyi canlandırmak, bölgesel yatırımları artırmak, bölge halkının kalkınmaya katılımını sağlamaktır.

Türkiye’deki kalkınma ajansları AB bölgesel yatırım fonlarından yeterince yararlanamadığından bölgesel dengesizliklerin kalkınma ajansları ile giderilebilmesi yakın

zamanda mümkün görülmemektedir. Türkiye'nin AB'nin kuruluşunun 50. yıl etkinliklerine davet edilmemesi gibi çeşitli nedenlerden de anlaşıldığı üzere Türkiye'nin AB tam üyeliği de uzun zaman netlik kazanamayacak gibi gözükmemektedir.

AB'nin 50. yıl kutlamalarına davet edilmeyen aday

Son dönemde AB ile yaşanan gelişmeleri anımsarsak AB sürecinin nereye gittiğini görebiliriz diye düşünüyorum. Üyelik müzakerelerinin henüz başlamadığı 29 Ekim 2004 tarihinde Roma'da Avrupa Anayasası'nın imza töreninde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül hazır bulunmuşlardı. Dahası Erdoğan, diğer iki aday ülke, Bulgaristan ve Romanya liderleri ile birlikte Avrupa Anayasası'na imza da atmıştı.. İlişkiler bugün 2004 öncesinin gerisindedir. Hatta Ankara Anlaşması'nın imzalandığı 1963 yılının da gerisindedir desek abartı yapmış olmayacağım. Peki ama AKP, Türkiye'yi iki yılda nasıl bu noktaya getirdi? Bunu özetlememe gerek yok. İlk olarak 17 Aralık 2004'te Brüksel'de, 2006'da müzakerelerin başlaması karşılığında Kıbrıs'ı tanıma sözü verildi. Peşinden 2005 yılının temmuz ayında Ek Protokol imzalandı. AB, "Hadi bakalım limanları açın, Kıbrıs'ı tanıyın" dediğinde ise yaklaşan seçimden korkulup "Biz Kıbrıs'ı tanıma sözü vermedik" diye yan çizildi. AB, Ankara'nın verdiği sözü yerine getirmemesi üzerine 8 başlığın açılmasını durdurarak müzakereleri askıya aldı. AB ile ilişkiler konusunda ikide bir CHP veya AB karşıtları suçlanması politikası izlendi. Oysa Türkiye'yi bugünkü çıkmaza CHP ya da AB karşıtları değil AKP iktidarı getirdi. Durum o kadar vahim ki, bundan sonra gelecek iktidar AB ile görüşmeleri yeniden başlatmak istediğinde, Kıbrıs'ı gözden çıkarmaya mecbur kalabilir. Atılan yanlış imzalar hem ilişkileri tıkadı hem de Kıbrıs'ı topun ağzına getirdi. İlişkileri bu duruma hiçbir AB karşıtının getirmesi mümkün değildi. Hal ve durum böyleyken, ülke ekonomisinin kalkınmasının AB ve onun bir aracı olan BKA'lara umut bağlanması garip geliyor. İşte tüm bu nedenlerle, merkezi hükümetin bölgesel dengesizlikleri giderici yatırım ve teşvik uygulamalarının devamlılığı kaçınılmazdır.

Türkiye, BKA ile ciddi anlamda ilk kez aday üyeliğinin tescil edildiği 1999 Helsinki Zirvesi sonunda tanışmıştır. AB Komisyonu'nun hazırlamış olduğu Katılım Ortaklığı Belgesi'nde orta vadede yapılması gereken düzenlemeler arasında yer alan BKA'ları oluşturmak amacıyla yasal düzenlemeler süreci başlatılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle Topluluk kurallarına uygun olarak kısa vadede istatistiksel bölge olarak bilinen AB (NUTS) sistemi 22 Eylül 2002 tarih ve 4720 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilmiştir. Daha sonra da 2003 yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde, katılım öncesi mali yardım programından

yararlanabilmek için BKA'ların kurulması öngörülmüştür. Takip eden süreçte de, 31 esas ve 5 geçici maddeden oluşan Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkındaki Kanun Tasarısı gündeme getirilmiştir.

BKA'nın başarısını etkileyen faktörleri ele aldığımız zaman, BKA'nın ciddi bir umut olup olmadığını daha net anlayacağız. BKA'nın etkinliğini belirleyen faktörler şöyle sıralanabilir: İlk önemli faktör finansal kaynaktır. Bu ekonomimizin en önemli sıkıntısıdır. Yılların problemidir. Zaten BKA ve AB bazı kesimler tarafından bu nedenle kurtarıcı görülmektedir. Ancak göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir gerçek vardır. Günümüzde artık işgaller parayla yapılmaktadır ve işgal için gelen emperyalist güçler kurtarıcı adı altında gelmektedirler. Bugün tüm bankalarımızı yabancı yatırımcılara satmak basınımız tarafından, büyük başarı ilan edilmektedir. Dünyada her şey karşılıklı esasına göre değerlendirilir. Onlar bizim bankalarımızın tamamına yakını almışken, biz yurtdışında hiç banka alabilmiş miyiz buna bakılmalıdır.Özelleştirme adı altında bin bir emek ve para harcayarak kurulan kurumlarımız birkaç saat içinde bana göre çok cüzi rakamlara peşkeş çekilmiştir. Türkiye yolsuzlukların üzerine gidecek bir devlet iradesini koyabilirse, kaynaklarımızın kalkınmayı sağlayacak düzeyde olduğuna da inanmaktayım.

BKA'nın başarısı için ikincisi faktör ise personeldir. Vasıflı ve hünarlı personelin varlığı BKA'ların etkinliğini artıran ikinci faktördür. Türkiye insan sermayesine ne yazık ki yeterli önemi göstermemektedir. Eğitim sistemimiz populist politikalar altında yıpratılmıştır. Çoğu üniversitelerimiz, lise seviyesindedir. Meslek okullarının anlamı kavranamamıştır. Tüm bu nedenlerle BKA'ların tartışılmasından önce Türkiye, iyi bir eğitim reformunu gündemine almalıdır.

Üçüncü faktör meşruiyet ve yetkidir. Bu faktör, BKA'ların bölgelerinin meşru temsilcileri olmaları ve iş dünyasının desteğini almalarıyla ilgilidir. BKA'ların etkin olabilmeleri için tabandan tavana yerel ölçekte ve tavandan tabana merkezi yönetimlerce desteklenmesi gereklidir. Bu konuda diğerlerine göre daha iyimserim. İş adamlarımız kendilerine yeterli fırsatlar verildiği zaman dünya ile rekabet edebilecek seviyededir.

BKA'ların etkinliğinin belirleyen dördüncü faktör üstlendikleri görevlerdir. Ajansların bölgesel ekonominin temelini oluşturan sektörlerle ilgili çalışmalar yapmaları gerekir. Bunun için yeterli altyapının bulunduğuna inanıyorum.

Beşinci faktör bölgesel tutarlılıkla ilgilidir. Bölgede geçerli olan ortak hedeflerin BKA'lar tarafından benimsenmesi, böylece içinde bulundukları toplumun desteğini kazanması gereklidir. Bölgede kurulacak ajansların amacından sapması halinde özellikle

Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde ciddi sıkıntılara neden olacağı endişesini taşımaktayım.

Burada esas tartışılması gereken bölgelerarası rekabet politikalarının bölgesel dengesizliklerin giderilmesine ne ölçüde katkı sağlayacağıdır. Zira aday ülkelerin bazılarındaki deneyimler bölgesel rekabet politikalarının eşitlik getirmediğine, aksine eşitliği daha da artırdığına işaret etmektedir. Örneğin Polonya’da 1990’lardan bu yana uygulanan bu türdeki politikaların eşitsizliği artırıcı sonuçlar doğurduğu⁴⁴, diğer ülkelerde de benzer durumlar olduğu ancak, sadece olumlu örneklerin kamuoyuna yansıtılarak yanlış bilgilendirme yapıldığı da Tomaney⁴⁵ tarafından ifade edilmektedir.

Sonuç olarak, bölgesel gelişme farklılıklarının giderilmesi, tek başına bir ülkenin üstesinden gelmesi oldukça zor bir konudur. Mali boyutu ağır basan çok yönlü bir sistemin geliştirilerek uygulanmasını gerektirmektedir. AB, bölgesel politikasını bu çerçevede geliştirmektedir. Özellikle, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin kalkınma çabalarında sağladığı katkı da yine aynı doğrultudadır. Ancak, Türkiye için öngörülen katılım öncesi strateji, bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmaya yönelik gayretleri finanse etmekten çok uzaktır. Sorunun çözümünde temel görev merkezi hükümete düşmektedir. Oysa, benimsenmiş olan modelin temeli, devletin ekonomik ve sosyal yaşama müdahalesinin en aza indirgenmesi esasına dayanmaktadır. Geri kalmış bölgelere uygarlığın nimetlerini taşıma ve bu bölgelerde üretimi, istihdamı artırma görev ve sorumluluğunu taşıyan bir devlet anlayışı bu yaklaşımla ters düşmektedir. Bu bağlamda Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Türk idari, yönetim ve ekonomik yapısı ile uyumu epey zaman alacak gibi görünmektedir.

Sonuç:

Tasarıyla kurulmak istenen yapı, hem Türkiye’nin ve halkın gereksinimlerine hem de Anayasanın temel ilkelerine aykırıdır.

1. Tasarının, daha önce Bölge Kalkınma Ajansı başlığı taşıırken, Bakanlar Kurulu’ndan çıktığında adındaki “bölge” sözcüğünün düşürülmesi kafalarda soru işaretleri bırakmıştır. İnsanın aklına “bölge” sözcüğü ile yeni Türkiye’nin yeni bölgelere ayrılmasının planlanması gelmektedir.

⁴⁴ Blazycza G., Heffner K., Hughes E., “Poland-can Regional Policy Meet the Challenge of Regional Problems”, *European Urban and Regional Studies*, V.9, N.3, London 2002, 263-274

⁴⁵ Tomaney J., Ward N., “England and New Regionalism”, *Regional Studies*, V.34, N.5, UK, 2000,

2. Bölge sözcüğü çıkarılsa da, Türkiye’de olmayan yeni bir yönetim anlayışı düşüncesi üretilmekte ve sanki yönetim sistemimizi bölgesel esasa dayandırmanın ilk adımları atılmaktadır. Halihazırda Devlet İstatistik Enstitüsü yasasında yapılan değişiklik ve kurulmak istenen Gelir İdaresi Başkanlığı hazırlıklarında da 26 bölge bir taşra yapısının öngörüldüğü bilinmektedir.

4. Ajansları kurarak kullanılacağı varsayılan Avrupa fonları, Gümrük Birliği’nde olduğu gibi, ülkemizin kazancı yerine kaybı da olabilir. AB güdümlü bölge kalkınma ajansları ülke genelinde kök salmadan önce, ülkeye gireceği tahmin edilen AB fonları miktarı açıklanmalıdır. Türkiye’nin attığı ucu belirsiz adımların sıkıntılarını gelecek nesiller çekmek zorunda değildir.

5. Tasarı, en genel tanımı itibariyle bölgesel yönetim sistemini öngörmektedir. Şöyle ki; Bölge Kalkınma Ajansları tüzel kişilik sahibidir; ama ne özel ne de kamu tüzel kişisi olarak adlandırılmıştır. Ayrıca, tasarıda kuruluşun çalışmaları özel hukuk hükümlerine bağlanmıştır.

Ülkemizde son dönemlerde bir yabancı sermaye aşkı aldı başını gidiyor. Yabancı sermaye teslimiyetçi yönetim anlayışının hakim olduğu son dönemde, yılların mücadelesi ile Türkleştirdiğimiz kurumlarımızı, teker teker satın alıyor. Kamuoyunda ise bir bayram havası yaratılıyor. İnsanın aklına ise şu soru geliyor, “Madem satacaktık, neden Türkleştirdik?” Buna cevap olarak, özelleştirme yanlıları dünya değişiyor ayak uydurmalıyız diyebilirler. Ama şu gerçeği de unutmamak gerekir o da şudur: Tarih tekerrürden ibarettir. Bu söz çok doğrudur. Tarih boyunca yabancıların ülke topraklarında ve onun yer altı kaynaklarında gözleri olmuştur. Gelişmiş ve güçlü devletler bugün yeni sömürü düzenlerinin adlarına küreselleşme ismini vermiştir. Sömürü farklı bir isimde ve yeni yöntemlerle devam etmektedir.

Osmanlı döneminde bankalar yabancılarındı. Sigorta şirketleri yabancılarındı. Fabrikalar yabancılarındı. İstanbul’daki suları (Terkos suyunu) yabancılar satıyor, İstanbul’daki tramvayı yabancılar işletiyor, elektriği, havagazını yabancılar üretiyor ve dağıtıyordu. Aradan geçen zaman içerisinde Mustafa kemal ve onun eşsiz kadrosu, bankaları, sigorta şirketlerini, fabrikaları yabancıardan satın almaya başladı ve Türkleştirdi. Şimdi ise birileri çıkmış bunu tam tersini çağa ayak uydurma adı altında ulusumuza empoze ediyorlar. Çağa ayak uydurmak ülkenin sahip olduğu kaynakları yok pahasına satıp modern köleler haline gelmekse, çağın gerisinde kalmayı yeğlemeliyiz diyorum.

Cumhuriyeti kuran zihniyetin elinde avucunda sermaye yoktu. Ayrıca Türkleştirdikleri işletmeleri nasıl yöneteceklerini dahi bilmiyorlardı. Kuruluş ve işletme

aşamalarında gayet doğaldır ki hatalarda yaptılar ama yılmadılar. Tüm bu hataların elbet bize maliyetleri de olmuştur ancak bağımsızlık ruhu ile Türk halkı bunun üstesinden gelmesini bilmiştir, bugünde gelebilecektir. Bu düşünceyi savunuyor olmak asla yabancı sermaye düşmanlığı değildir. Anlamakta güçlük çektiğim nokta, bin bir güçlükle yabancılardan satın aldığımız kurumlarımızı neden geri satma hevesine girdiğimizdir. Dünyanın önde gelen gazetelerini manşetlerinde farklı haritalarını yayımlandığı ve 21 yeni devletin haritalara yansıyacağını haberlerini yapıldığı bir ortamda ülkesi konusunda gelişmelere hassas olmanın, kaçınılmaz olduğunu düşünmekteyim.

KAYNAKÇA:

“**2001 Anayasa Değişiklikleri Üzerine Bir Değerlendirme**”,
http://www.barobirlikorg.tr/yayinlar/makaleler/2001_anayasa_degisiklikleri_uzerine_bir_degerlendirme.doc (23.11.2005)

Akal, C. B., **İktidarın Üç Yüzü**, İstanbul, Dost Kitabevi Yayınları, Eylül 1998

Aktan, C., **Türkiye AB ilişkileri**
[http://www.canaktan.org/ab/turkiyeiliskileri.htm.\(02.08.2005\)](http://www.canaktan.org/ab/turkiyeiliskileri.htm.(02.08.2005))

Bayraktutan, Y., **Kalkınma ve Altyapı**, Ankara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 1992 9(3)

Blazyca G., Heffner K., Hughes E, “Poland-can Regional Policy Meet the Challenge of Regional Problems”, **European Urban and Regional Studies**, V.9, N.3, London 2002

Bozkurt, V., **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Vipaş Yayıncılık, Bursa 2001

Brasche, U., **Avrupa Birliği’nin Bölgesel Politikası ve Türkiye’nin Uyumu**, İKV Yayınları, İstanbul 2001

Çayhan, E., **Dünden Bugüne Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı**, Boyut Yayıncılık, İstanbul 1997

Çeçen, A., **Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti**, ASAM Yayınları, Ankara Nisan 2001

Dericioğlu, T., **GAP Entegre Yaklaşımı ve DPT Çalışmaları**, GAP’ta Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu, Şanlıurfa 1998

Devlet Planlama Teşkilatı, **Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu Alt Komisyon Raporu**, Ankara, 1993

Dinler, Z., **Bölgesel İktisat**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 1998

Eroğul, C., **Anatüze Giriş**, İmaj Yayınevi, Ankara Kasım 1997

Gök, A., **Bölgesel Kalkınmanın Dış Ticarete Etkisi ve Gap Örneği**, Gap Bölgesinde Dış Ticaret ve Tarım, Türk Ekonomi Kurumu Yayınları, Ankara 2004

Göymen, K., **Bölgesel Kalkınmada Yerel İdareciliğin Rolü**, s.6 Erişim:
<http://idari.cu.edu.tr/igunes/sayfa1.htm>.

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, **GAP Bölgesi Hareket Planı 1993-1997**, GAPBAKİP Yayınları, Ankara 1993

Han, E. Ve Kaya, A. A., **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri, Eskişehir 2002

Ildırar, M., **Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Gelişme Stratejileri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2003

- Keyder, Ç., “**Globalleşme ve Devlet**”, stratejikyildiz.edu.tr/makale6.htm(17.05.2006)
- Nalbant, A., **Üniter Devlet**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Temmuz 1997
- Özbudun, E., **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara 2002
- Özsabuncuoğlu, İ. H., **The Consequences of Integrated Regional Development Policies in Turkey**, Third World Planning Review, 1998, 20(3)
- Pazarcı, H., **Avrupa Topluluğu Hukukuna Uyum Açısından Türk Anayasal Düzeni**, Türk Ekonomi Bankası Yayınları, Avrupa Topluluğu Hukuku ve Türkiye’nin Uyumunu Semineri, İstanbul, 1990
- Sancar M., **Devlet Akli Kısılcacında Hukuk Devleti**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000
- Sarıca, İ., **Türkiye’de Bölgesel Gelişme Politikaları ve Projeleri**, Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi, 2001 (1)
- Tekeli, İ. – İlkin, S., **Türkiye ve Avrupa Topluluğu 1; Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa’ya Türkiye’nin Yaklaşımı**, Ümit Yayıncılık, Ankara 1993
- Tekeli, İ. – İlkin, S., **Türkiye ve Avrupa Topluluğu 2; Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa’ya Türkiye’nin Yaklaşımı**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993
- Tekeli, İ. – İlkin, S., **Türkiye ve Avrupa Topluluğu 3; Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa’ya Türkiye’nin Yaklaşımı**, Ümit Yayıncılık, Ankara 2000
- Teziç, E., **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul 2001
- Blazycy G., Heffner K., Hughes E, “Poland-can Regional Policy Meet the Challenge of Regional Problems”, **European Urban and Regional Studies**, V.9, N.3, London 2002
- Ünal, H., “17 Aralık Kararları Müzakere Et Ama Üyelik Olmaz”, **Türkiye Günlüğü**, Kış 2004, Sayı, 79, S.12-13